

Detta är anteckningar som Elisabet Svenmar gjorde om Gustav Enklers sista levnadsdagar från 28 oktober 1979 till den 16 januari 1980.

Gustavs sista dagar

Detta är de sista raderna i en dikt som Gustav drömde natten till söndagen d. 28 okt.

"Här på denna jordiska plats
Blir vi manade, manade, manade
Att gå andra vägar."

Dessa rader var de enda som fanns kvar av dikten, som Gustav såg så tydligt framför sig, varje bokstav, komma och punkt.

Några nätter tidigare hade han drömt fyra noveller med titeln Motsägelser (detta var den rubrik han hade ämnat ha till en ny artikel i Smålandsposten - något som han slagit ur hågen.) Dessa noveller hade dock tyvärr hunnit fördunsta.

2 november 1979

En återblick på de sista dagarna: När jag i söndags fick se Gustav efter det jag varit bortres i 16 dagar fick jag en chock, Han var så förändrad, helt utmär glad, Då jag hälsade på honom så slog han armarna om mig och började storgråta. "Jag har varit så djupt, djupt nere som jag aldrig har varit förr." Han hade tydligen haft en feberperiod och i samband med detta varit helt kraftlös. Inte orkat läsa. Bara varit förtvivlad. När han berättat om detta blev han gladare och ville veta hur vi haft det i Stockholm. När vi talat om det ett litet tag så sade han: "Vet du, jag har i alla fall ett glädjeämne kvar. Det är fortfarande gott att äta.

På måndagen låg han och sov med knäppta händer då jag kom, men vaknade till så fort jag rörde vid honom. Jag berättade att jag hade beslutat att inte köpa några böcker i Sthlm detta år, men att jag naturligtvis inte kunnat hålla mig borta från antikvariaten och resultatet blev att jag köpte 24 böcker och kom hem med en hel shoppingvagn full. När jag berättade detta skrattade Gustav hjärtligt och länge och dunkade mig i ryggen. Han hade på morgonen läst tidningen och när jag berättade att jag köpt E. Wiesels trilogi Natten - Gryningen - Dagen, bad han att få låna Gryningen (Natten har han själv och den hade jag lånat av honom tidigare och blivit mycket gripen av). Han fick låna Gryningen och började genast läsa den.

När jag kom på tisdagen hade han läst 35 sidor redan föregående dag och var tydligen lika fängslad av boken som jag.

På onsdagen hade han läst boken färdigt och sa att han kände sig så intellektuell att han började undra om han inte i alla fall skulle kunna få ihop en uppsats till Smålandsposten.

På torsdagen igår, hade euforin klingat av och han var sitt gamla jag igen. Sa att han just hade läst sista numret av Vår Lösen, där det var flera intressanta uppsatser om det religiösa språket och han ville att jag skulle läsa Jean Paillards uppsats. "Men du får inte ha den mer än två dagar, för sen vill jag läsa några recensioner som jag har kvar." Jag tog hem tidskriften och läste hela e.m. och kvällen och tror jag var lika fascinerad som Gustav av detta nummer.

När jag så kom idag, fredag, var det en total scenförändring. Gustav låg nerbäddad i sin säng och var så svag att det var med möda han kunde tala. Han orkade inte lyfta sina armar. Han hade hastigt blivit dålig i går kväll, "frätt en klump i halsen" och hade tydligen haft det kämpigt hela natten. Sa: "Jag vill gå bort!" När jag sa: "Ja, Gustav jag hoppas att du snart skall få gå hem" så fattade han tag i mina händer, kysste dem och sa: "du kära lilla Elisabeth!" Sedan vände han sig mot väggen och rullade ihop sig i fosterställning som ett litet barn. - Jag

hade en stark känsla att livslågan så svagt att den när som helst kunde slockna, så några timmar senare gick jag hit igen, men då hade situationen ändrats. Han var åter starkare och när de kom in och frågade om han ville ha någon middag, så sa han: "½Jag är nog lite hungrig. Kan jag få lite soppa?" Det visade sig att det var sparrissoppa och äppelkaka som serverades och han lyckades själv pilla i sig maten. Då detta var gjort började jag skriva detta och rätt vad det var frågade han mig: "Har du läst Vår Lösen än?" Så då fick vi prata om detta en stund. Tidigare ringde Ingrid, men hon fick nöja sig med att prata med mig istället för pappa. - Just nu verkar Gustav ligga och sova gott och lugnt, så jag tror att det har vänt ytterligare en gång .

..

10 november.

Så har ytterligare en vecka gått. Ingemar kom på förra veckoslutet och då var Gustav pigg igen och sig lik. Så var det också på måndagen och tisdagen. Men när jag kom i onsdags så låg han nerbäddad och var mycket deprimerad. Natten hade varit så lång och mörk. Han hade inte haft några smärtor men fått kramp i ena benet några gånger - hela benet ända uppifrån och ner till foten - och tyckt det varit svårt. Krampen hade skönt nog bara varat en kort stund. På torsdagen var han sig lik igen och låg och läste, likaså igår fredag. Han sa då att hans läskapacitet per dag var ungefär 50 sidor! När jag kom nu idag, lördag, så talade syster Ella om att han i går eftermiddag fått en attack av frossa och kände sig dålig. De hade då bäddat ner honom och han hade krupit ihop och vänt sig mot väggen och bara velat vara i fred. När jag kom nu så låg han och sov så jag ville skriva detta innan jag väcker honom.

Lördag 17 november

Så har det gått en vecka igen. Det har varit lite upp och ner under denna tid. Vissa dagar har Gustav varit andligt vital, andra har han varit så trött att han inte orkat något. Han har dock klagat över att hans kroppskrafter nu är så svaga att han inte längre kan stå på benen utan hjälp. Har ätit sin mat sittande i sängen med benen ner mot golvet. Efter det han suttit upp har han känt sig så utmattad att det tagit en lång stund innan han kommit till ro sedan han lagt sig ner igen.

I går kväll berättade han om en dröm som han haft. Han berättade ungefär så här: Jag drömde att jag befann mig i en stor främmande stad. Så kom jag in i ett rum vars väggar var klädda med skåp. Skåpen hade glasade dörrar och inne i dem var det fullt av uppstoppade fåglar. Jag tyckte att de uppstoppade fåglarna - det var mest ugglor och örnar - var de artiklar jag skrivit under livet. Plötsligt började det snöa och när jag såg uppåt så märkte jag att rummet saknade tak. Men snön som kom var ingen riktig snö. Jag undrade om det var en materialisation som jag såg och samtidigt tänkte jag: nu är det tid att dö. Hela min kropp fylldes av en så häftig smärta att jag började skaka och jag sa: "Gud, skall jag nu få gå bort och slippa min plåga". Jag tänkte: När de kommer in här i morgon bitti så finner de att jag har gått bort och så säger de: Nej, men tänk att han har fått sluta i natt. Min plåga började släppa och då upptäckte jag att det fanns ett fönster i rummet. Tänkte att då kan väl någon komma in den vägen och så grep jag med mina händer i luften. Då fick jag tag i ett finger och för att hålla fast det jag fått tag på så stoppade jag fingret i munnen och bet till. Men när jag skulle känna efter vad som fanns bortom fingret så var det bara ett tomrum. Jag vet inte om det jag upplevde bara var en dröm eller om det var en verklighet.

Ja, det var vad Gustav berättade för mej i går. Idag när jag kom hit var han mycket dålig. Han var nerbäddad och låg hopkrupen med ansiktet mot väggen. Han sov. Då jag efter en stund väckte honom berättade han med svag röst att han var så djupt nere att han var likgiltig för allt. Natten hade varit svår. Han hade blivit dålig vid kaffet igår. Inte kunnat svälja då han fått en knöl i halsen. Hans hud var gul. Han hade efter det inte kunnat ta emot något, vare sig mat

eller dryck. Men så bad han om lite vatten och svalde med svårighet två klunkar. Så tackade han för att jag kommit och vände sig mot väggen.

Jag gick ut och talade med syster Annika och hon var bekymrad och tyckte också att han var mycket dålig. Nattvakten hade varit inne och tittat till honom flera gånger i natt men varje gång funnit honom sovande. Han hade inte ringt någon gång under natten.

När jag så tittade in till honom en halv timme senare hade han ringt och bett att få en tallrik gröt. Den kom och nu var klumpen i halsen borta och han fick i sig halva portionen utan svårighet. Sen tackade han och ville sova. Sa innan han somnade: Det har tydligen vänt en gång till. - Nu då jag skall gå sover han gott.

Lördag 24 november.

Frågan är om inte denna vecka som gått varit den allra mest levande och vitala som Gustav haft här på Älmegården. Bottenläget förra lördagen vände hastigt, så när Lasse helt oväntat kom så var Gustav på väg uppåt och Lasses besök (liksom de övriga barnens besök) verkade som ett kraftigt livselixir. Gustav sa i måndags: Nu har tankeslöheten och viljeförlamning ensläppt helt och hållet! Varje dag denna vecka har han varit lika vital andligen - men att han samtidigt känner hur krafterna långsamt avtar. Jag har häpnat över hans vitalitet och känt glädje över den livslust han visat. Hur länge kan detta vara?

Lördag 1 december.

Så har en vecka gått till ända. En bra vecka! Vitaliteten - den andliga har varit oförändrad. När jag kom i onsdags sa Gustav: Vet du, jag har en stor och glad överraskning att tala om. Verna Söderling kom igår och hade en hel hög med "storstilade" böcker med sig. Och dom kan jag läsa utan att anstränga mig! Han var så uppåt och lycklig! Det blir allt svårare för honom att Klara vanlig stil. När Fille och Vally var här förra veckan hade de talat med om att försöka få något hjälpmedel som kan göra det lättare för honom att läsa vanlig text. Hoppas det lyckas. - Gustav ligger och sover djupt med en öppen bok framför sig - jag har ännu inte hälsat på honom och hört mig för hur han har haft det sen igår. Jag ser att krafterna avtar. --- Jo, tillståndet var gott och han har sovit lugnt i natt också liksom hela veckan tidigare. Han är nöjd och tillfreds.

Söndag 9 december.

Veckan som gått har varit de två sista lik. Alltså god. Inget bakslag! Det betyder att Gustav nu varit pigg i tre veckor! I veckan som kommer skall han få besök av Synhjälpcentralen och då hoppas jag att han kan få god hjälp. -- Jag reser till Kalmar i morgon bitti för att se efter sjuka barnbarn och kommer hem först på lördag. Hoppas att veckan som kommer skall bli bra här!

Annandag jul, 26 december.

Nu har det mer än två veckor sen sista anteckningen gjordes. Fortfarande allt väl och inga bakslag! Lampan som kom den 12 dec. har varit Gustav till stor hjälp och glädje. Han läser nu utan att anstränga sig och hans läskapacitet är förvånande stor. Avverkar den ena boken efter den andra. Sa häromdagen att "livet egentligen inte är så dumt". Idag ser jag att han använt sin skrivpulpst för första gången sen han kom till Älmegården. Han har skrivit med stora bokstäver: "Motsägelser och komplementära sanningar. Först lånar jag följande bild
1. ---"

Hoppas att det skall lyckas för Gustav skriva den artikel han funderat på så länge.

5 januari 1980.

Har just kommit hem från Gustav och tycker jag vill skriva några rader. Idag blev det ett kort men innehållsrikt besök. Han slog sina armar om mig och så berättade han om sin längtan till landet som icke är. Han kände sig så trött, så trött. Det enda han längtade efter var att slippa leva. Om han känt någon som ville hjälpa honom med detta, så skulle han ha uppsökt honom.

Jag sa till honom: "Gustav, du kommer att nå din längtans mål, det är bara det att vi vet inte när du gör det." - "Ja, du har rätt svarade han". Sen uttryckte han sin glädje över att ha mig att öppna sitt hjärta för. "Du är den enda som förstår mig och som jag kan tala med." De andra besökande som kom in till honom om dagarna kände han ingen frändskap med, det var likgiltiga och meningslösa saker som sades. Vad jag kände mig rik och privilegierad!! Gustav trodde att dagens missmod hade utlösts av att han i morse försökt ta sig från tvättrummet in till sin egen säng på egen hand. Han var totalt slut när han äntligen var vid sin säng! Gustavs tillstånd tycker jag kan beskrivas som en upp- och nedgående kurva på en lutande skala. Ingen vet vilken dag botten är nådd. En dag som idag har jag en känsla av att detta kan hända precis när som helst. Det viktigaste för att leva är livsviljan och när den inte längre finns... Den här situationen har förelegat flera gånger tidigare, men krafterna nu är mycket svagare. Natten mellan den 29 och 30 december, när Lasse var här, var en svår natt med starka smärtor i vänster arm. Smärtorna försvann vid 4-tiden på morgonen och lite senare fick han frossa. Även det gick om över, men hela den dagen orkade han inget - läste kunde han inte - och ville inte heller. Nästa dag var allt som vanligt igen och läslampan brann hela dagen. Så följde några bekymmersfria dygn, men natten mellan 2 och 3 januari kunde han inte sova och natten hade varit så lång, så oändligt lång. Inga smärtor, bara leda vid nattimmarna som känts oändliga. De sista dagarna har han om de 2dubbla verkligheterna so han upplever sömnens med drömmarna och vakenhetens. Han har känt en trygghet i sitt dubbla medvetande.

6 januari.

Idag var Gustav lite piggare. Han berättade att Ingemar hade ringt i går kväll och han var glad över att ha fått tala med honom. När han sedan lagt sig sniglade tiden fram, han kunde inte sova. Ringde, som han tyckte med väldigt långa mellanrum för att få reda på vad klockan var, men det var aldrig över en timme som gått. Vid 1/2 12-tiden tog han då och tände sin läslampa och fortsatte läsa om Moder Teresia, julklappen. Blev trött efter en stund och släckte och somnade. "När jag vaknade så ringde jag för att få höra efter hur mycket klockan var, och kan du tänka dig, den var sju!" Han skrattade lyckligt. Berättade att jag just läst färdigt Ivar Lo-Johanssons Asphalt och frågade om han ville läsa den. Det ville han och när jag gick sa han: "Då har du med dig Lo-Johanssons bok till mig i morgon då."

7 januari.

Har just kommit tillbaka från Gustav. Förstod när jag öppnade dörren att han var dålig, kläderna låg på stolen, han hade inte orkat klä sig. Han låg och sov och såg mer död än levande ut. Då jag efter en stund väckte honom, berättade han om sin svåra natt. Han hade, precis som föregående natt inte kunnat sova och tiden hade tyckts oändligt lång. Så någon gång efter midnatt fick han starka smärtor i vänster axel och bakom skulderbladet, smärtor som gjort att han tyckte att han inte kunde andas. Av smärta och förskräckelse började han skrika. "Jag skrek så att det hördes i hela Älmegården!" Han tyckte det var det värsta han upplevt. Tyckte att det varade någon timme. Så kom han på att andas med små, små andetag och så småningom släppte smärtan och han somnade. (När jag sedan talade med syster Ella om detta så berättade hon att nattvakten lämnat rapport om detta, men eftersom smärtanfallet och skriken bara varat en liten stund hade hon inte hunnit gå och ringa efter syster, smärtan tonade snart ner utan ingripanden. Vid svåra smärttillstånd upphör tidsbegreppet, och det var väl vad som skedde för Gustav.) Nu var han helt smärtfri men trött och svag. Orkade inget, ville inte ha mat, ville inte läsa. Men när vi pratade en stund med varandra så sa han: "Vet du, jag har räknat ut att du skall få låna Lagercrantz Strindbergsbok nu när jag får låna di Lo-Johansson av dig." Så bytte vi böcker på ett tag. Han hade bara läst 30 sidor i Strindbergsboken.

8 januari.

Idag var Gustav klädd och nyrakad och låg så prydligt på sin säng. Natten hade varit bra med god och lugn sömn. Han hade på egen hand tagit sig från tvättrummet till sängen, fast med möda. Lovade mig dock att inte göra så mer utan ha hjälp vid förflyttningen i fortsättningen, risken är annars alltför stor. När jag gick satte han på sig glasögonen och bad att få "Asfalt" som han började läsa. Genom Tage som jag träffade hörde jag att Gustav igår fått ett par kortvariga nya smärtanfall kort efter det att jag gått och Tage och Rut var där. Han hade skrikit högt. Detta nämnde Gustav inget om men vi resonerade om hans smärtanfall. Troligen var det ett krampanfall i muskulaturen, något som kan vara fruktansvärt smärtsamt, och ej cancersmärter.

9 januari.

Idag låg kläderna på stolen igen. Gustav låg i sängen och sov, "Asfalt" var uppslagen på sidan 29 och där låg glasögonen. När jag väckte honom sa han ungefär detta: "Ja, här ligger jag och vilar och har det så skönt, så skönt. Inga smärter någonstans och jag har sovit så gott i natt. Jag har tänkt på vad Martin sade, att jag var privilegierad, och förstår nu att jag är det. Det är verkligen underligt att jag inte känner några smärter. Men samtidigt känner jag ett visst vemod. Jag står liksom vid sidan av livet." Läsningen intresserade honom dock och bara han fått vila en stund och fått fundera på det han läst, så skulle han fortsätta läsningen. Rösterna var svaga och hans rörelser långsamma.

10 januari.

Idag hade jag ett intryck att livets sista slutfas har begynt för Gustav. Kläderna låg inte på stolen, de var undanhängda. Gustav låg i sin säng, två sidor i boken var lästa sedan igår. "Hur har du det, Gustav?" Han slog armarna om mig och började gråta. "Jag har det ju så bra. Jag har inga plågor och jag har sovit så gott. Det är för dig jag kan tala om hur jag har det. Jag känner mig så kraftlös. Idag har jag rakat mig i sängen för första gången. Jag känner ett så stort vemod. Jag har inget intresse av att läsa längre: det angår mig inte det jag läser". "Det betyder nog att du håller på att närma dig din längtans mål." - "Ja det är nog som du säger." - "Sluta du att läsa om du inte har någon glädje av det. Vila och ha det skönt. Raka dig i sängen, det gick ju så bra." Mitt besök varade inte så många minuter. Han tackade mig, knäppte händerna och slöt ögonen.

11 januari.

Tillståndet idag i stort sett detsamma som igår. Gustav trött, tacksam, sorgsen, vemodig, kraftlös. Hade inte läst något. Innan jag gick igår frågade jag om han ville låna en liten tunn bok som han haft till låns tidigare och tyckte väldigt mycket om, Arne Garborgs "Den borttappade fadern". Ja, den boken skulle han vilja läsa igen. Han frågade idag om jag hade den med mig, och det hade jag och lade boken i hans händer. Jag sade till honom: "Din kraftlöshet kanske tyder på att du inte har så lång tid kvar" - "Tack skall du ha för de orden, tack, tack!" Undrade hurudant väglag det var och när jag talade om att stora vägen var snöfri igen sade han: "Då skall jag inte motsätta mig om Fille vill komma hit." Jag tror han ligger och hoppas på besök. Har just ringt till Vally och berättat detta.

12 januari.

Idag låg Gustav med kläderna på. "Du är klädd idag?" - "Fille kommer och jag vill inte göra honom orolig med att ligga nerbäddad. Då får han en så dyster bild att tänka på. Jag vill inte att barnen skall förstå hur svag jag är." ... "Tack för att du kom."

13 januari.

Jag har en känsla av att jag idag gjort mitt sista besök hos Gustav på Älmegården. När jag kom till honom mitt på dan, så visste jag först inte om han levde eller ej. Fille och Vally som

var där i morse vet hurudant hans tillstånd är just nu. När jag väckte honom så märkte jag hur förändrat hans psyke var. Den emotionella delen av hans personlighet var liksom slocknad. Ansiktsuttrycket var maskartat, stämman uttryckslös. Men i övrigt var psyket klart fast han var så oändligt trött. Idag hade det inte varit fråga om att ta på några kläder. Han berättade att Fille och Vally hade besökt honom både igår eftermiddag och idag på morgonen och nu rest hem. "Det var bra att Fille kom så han får meddela de övriga barnen om mitt tillstånd." Så berättade han att syster Annika tagit blodprov på honom och att blodvärdet var så lågt så hon tyckte att behövde komma in på lasarettet för att få blod, något som han tydligt accepterade. Han var törstig och ville dricka och när han gjort det så tackade han och sade adjö. Jag gick in till Annika och talade med henne och hon var allvarligt oroad för Gustav. Vi talade om att hon skulle ringa lasarettet redan idag söndag, men när hon gick och frågade Gustav om detta, sa han att han önskade att hon skulle ringa i morgon. Så i morgon bitti ringer hon för att få plats där och meddelar mig sedan.

16 januari.

Så har det då skett: Gustav har fått sluta, han har nått sin längtans mål. I går kväll klockan halv nio ringde först Tage, sedan Agnes och så Ingemar och lämnade detta meddelande. Jag hade tidigare på dagen ringt Knut och Agnes. Knut hade besökt Gustav som han inte sett sedan 85-årsdagen, och som blivit så förändrad att Knut inte kände igen honom. När Knut väckt Gustav så kunde de dock talas vid en liten stund. Gustav var helt klar. Ingemar sade när han ringde att han kontaktat lasarettet vid 4-tiden och undrat om han skulle komma ner före veckoslutat, men fått besked om att det inte behövdes, man väntade ingen omedelbar förändring. Jag skulle idag ha besökt Gustav på E-salen på avdelning 31, men det behövs inte längre. Jag hade i söndags en stark känsla av att döden var nära, men att han skulle slippa ifrån sin plåga så snabbt hade jag inte vågat tro. Nu är han i hamn och vi kan bara känna tacksamhet.